

Górz Bronisław, Uliszak Radosław

Geografia rolnictwa

[w:] Rozwój naukowo-dydaktyczny i kierunki badawcze Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Z. Długosz, Z. Ziolo (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010, (s. 126-138)

Zagadnienia dotyczące wsi i rolnictwa, którymi tradycyjnie zajmuje się geografia rolnictwa, zajmowały zawsze ważne miejsce w badaniach prowadzonych przez geografów Instytutu dzisiejszego Uniwersytetu Pedagogicznego. Wczesne ich kierunki wiązały się głównie z badaniami prof. Marii Dobrowolskiej, która jeszcze w okresie przedwojennym, rozwinęła bardzo ważne dla polskich badań geograficznych studia nad genezą krajobrazu rolniczego. Były one kontynuowane także po wojnie, już w ramach zorganizowanej Katedry Geografii Społeczno-Ekonomicznej.

W dorobku naukowym M. Dobrowolskiej z tego okresu, który można bezpośrednio powiązać z geografią rolnictwa, a wykonanym w okresie, kiedy w polskiej geografii zaczęło się kształtować nowe podejście badawczo-analityczne, polegające na dynamicznym ujmowaniu zjawisk i traktowaniu ich we wzajemnych związkach, najważniejsze miejsce zajmuje praca zatytułowana *Dynamika krajobrazu kulturalnego*. Na wybitną wartość tego opracowania składa się zarówno zaprezentowana metodologia analizy form przestrzennych wytworzonych przez człowieka, jak i też merytoryczne treści dotyczące w szczególności przedstawionego przez autorkę krajobrazu rolniczego. Opierając się na badaniach własnych oraz na obszernej światowej literaturze zwrócono w tej pracy uwagę, że przestrzenne formy rolnictwa, widoczne w układach pól, w rolniczym użytkowaniu ziemi, czy też w gatunkach hodowanych zwierząt gospodarskich, należy traktować jako rezultat określonych uwarunkowań środowiskowych. To podejście metodologiczne zostało znacznie szerzej odzwierciedlone w innym studium M. Dobrowolskiej (1958), pt. *Badania nad geografią osiedli w południowej Małopolsce*. Równoległe prowadzone też były przez M. Dobrowolską i jej zespół (szczególnie T. Jarowiecką) studia nad dynamiką procesów ludnościowych na wsi i w rolnictwie pod wpływem uprzemysłowienia i urbanizacji, które można powiązać z tzw. społecznym kierunkiem badań w geografii rolnictwa. Zainteresowanie tym obszarem zjawisk występujących na obszarach wiejskich wynikało niewątpliwie z masowych

migracji ludności wiejskiej Małopolski co znalazło odbicie w kilku opracowaniach (Dobrowolska 1959, 1962, Jarowiecka 1965). Istotnym osiągnięciem tych studiów była przede wszystkim identyfikacja wpływu uprzemysłowienia na przemiany ilościowo strukturalne wiejskiej siły roboczej i na ewolucję stosunków agrarnych w różnych typach obszarów położonych na południu Polski. Dzięki tym badaniom udało się rozpoznać różnorodne skutki zarobkowania pozarolniczego ludności pochodzącej z gospodarstw rolnych znajdujących się nie tylko w zapleczach miasta uprzemysłowionych, ale także w niektórych rejonach rolniczych, np. w Górcach, czy Beskidzie Wyspowym. Badane były przestrzenne zasięgi oddziaływania różnego typu zakładów przemysłowych na wieś i rolnictwo oraz różnej wielkości miast. Określone zostały stadia przekształceń obszarów wiejskich w zakresie istniejących struktur społecznych i występujących typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw, które łączono z długotrwałością oddziaływania przemysłu na wiejskie strefy rolnicze (Dobrowolska 1959, 1962, 1965, Jarowiecka 1978).

Z działalnością naukową Katedry Geografii Ekonomicznej w latach 60., kierowanej przez M. Dobrowolską, związany jest znaczny postęp w rozwoju badań terenowych jako sposobu poznawania obszarów wiejskich i ich społeczno-ekonomicznych problemów, a także odwoływanie się do studiów przykładowych, jako metody wyjaśniającej zróżnicowanie przestrzenne form i cech rolnictwa. Takie podejście badawczo analityczne odpowiada najlepiej poznawaniu rolnictwa w warunkach występujących na południu Polski, charakteryzujących się zarówno dużą zmiennością cech środowiska naturalnego (w szczególności rzeźby i gleb), jak również znacznym zróżnicowaniem społeczno-ekonomicznym. Nie zastępuje ono analizy całościowej, dotyczącej bądź to określonego obszaru, bądź też analizowanych problemów, lecz stanowi narzędzie szczegółowego rozpoznania tych zjawisk i procesów, których nie sposób ustalić na podstawie zagregowanych materiałów statystycznych. To podejście badawczo analityczne znalazło szerokie zastosowanie zarówno w pracach M. Dobrowolskiej (1958, 1959, 1961, 1962), jak i jej uczniów Amalii Prochownikowej (1962, 1964, 1965, 1985) i Bronisława Górze (1982, 1983, 1985).

W rozwijających się w Polsce kierunkach badawczych geografii rolnictwa dobrze mieszczą się prowadzone w tym czasie w Instytucie studia nad zmianami w gospodarstwach rolnych związanymi z rozbudową na obszarach wiejskich infrastruktury technicznej, a w szczególności z elektryfikacją. W pracochłonnych studiach terenowych prowadzonych w Tarnobrzeskim Regionie Siarkowym B. Górz dokonał oceny roli elektryczności w modernizacji technicznej

gospodarstw rolnych. Wskazał na istotne różnice terytorialne w zasięgu tego zjawiska, związane przede wszystkim z charakterem społeczno-ekonomicznym funkcjonujących tam gospodarstw rolnych (Górz 1968, 1970).

Omówiono wyżej prace potwierdzające bardzo duże zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa południowej Polski i wskazywały na postępujący wzrost dwuzwodowości właścicieli gospodarstw rolnych, który zdecydowanie ograniczał koncentrację ziemi na większości obszarów tej części naszego kraju. Wskazywały też na potrzebę zróżnicowania polityki państwa w odniesieniu do silnie spolaryzowanych przestrzennie i strukturalnie form tutejszego rolnictwa. Przekonanie o względnej trwałości drobnych gospodarstw i ich powszechnej obecności na obszarach południowej Polski, skłoniło B. Górze do podjęcia na przełomie lat 70. i 80. szerszych studiów nad ich przyszłością i wykorzystaniem posiadanych zasobów ziemi, środków produkcji i siły roboczej (Górz 1982, 1983a, 1985). Opierając się na szczegółowych studiach i badaniach przykładowych, przeprowadzonych w różnych częściach południowej Polski poddano analizie możliwości zmian w drobnoobszarowym rolnictwie, warunkujące rozwój produkcji rolniczej i wzrost dochodów ludności. Praktycznym wnioskiem z tych badań było, aby w polityce rolnej państwa skoncentrować się na aktywności produkcyjnej drobnych gospodarstw poprzez działania inwestycyjne i organizacyjne w sferze otoczenia rolnictwa (infrastruktura handlowa, usługi mechanizacyjne itp.). Jednym z tych działań powinna być też komasacja gruntów (Górz 1985). Nie należy natomiast upowszechniać tutaj modeli uspołecznionego rolnictwa.

Bogaty materiał empiryczny z badań terenowych i ze studiów kameralnych posłużył do zredagowania kilku prac i referatów, których przedmiotem było rolnictwo karpackie. Były one prezentowane na konferencjach i sympozjach międzynarodowych i były publikowane zarówno w kraju jak i za granicą (Górz, Rajman 1987, 1988a, 1988b, 1989; Górz 1989a, 1989b).

Pod koniec lat 80. ubiegłego wieku szczególnym obszarem zainteresowań osób z Instytutu Geografii stało się Podhale. Okazją była zarówno współpraca z Zakładem Geografii Rolnictwa PAN kierowanym przez J. Kostrowickiego, jak przede wszystkim współudział w tych badaniach S. Leszczyckiego. Z jego inicjatywy przeprowadzone zostały szerokie studia porównawcze ukazujące czynniki przekształceń Podhala, obejmujące również rolnictwo. Nawiązano w nich do prowadzonych jeszcze przed II wojną światową badań Profesora, które zwierały bardzo szczegółowe materiały. Znajdują się one w pracy zatytułowanej *Region Podhala. Podstany geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*, wydanej w 1938 r.. Syntezą tych studiów jest wydane w 1994 r., przez Instytut opracowania zatytułowanego *Studia nad przemianami Podhala*.

Dużą jego część poświęcono gospodarce rolnej tego regionu, która już na początku lat 70. ubiegłego stulecia, zaczęła ulegać stopniowemu ograniczeniu w związku z rozwojem turystyki i powstałymi możliwościami zarobkowania pozarolniczego mieszkańców Podhala w miejscowych zakładach przemysłowych oraz w sąsiedniej Czechosłowacji. W pracy zwrócono też uwagę na rolę emigracji zagranicznej (szczególnie do Stanów Zjednoczonych) w rozwoju obszarów wiejskich Podhala (szczególnie w rozwoju nowego budownictwa) i ewolucji samego rolnictwa w sferze technicznej (znaczący rozwój mechanizacji).

Na początku lat 90. badania geograficzno-rolnicze zostały w Instytucie znacznie poszerzone o zagadnienia związane z transformacjami rolnictwa i obszarów wiejskich w nowych warunkach ustrojowych. W tym okresie najwyraźniej zaznaczyły się cztery kierunki zainteresowań badawczych.

Pierwszy dotyczył studiów poświęconych wielofunkcyjnej gospodarce na obszarach wiejskich Polski południowej i jej roli w przemianach struktury agrarnej i produkcyjnej drobnoobszarowego rolnictwa. B. Górz uczestniczył w realizacji grantu prowadzonego przez ówczesną Akademię Rolniczą w Krakowie, którego celem było określenie możliwości uprawy warzyw w małych gospodarstwach, położonych w różnych warunkach geograficznych regionów górskich Małopolski (Cebula, Górz 1995). W wykonanych badaniach, których wyniki zostały przekazane ośrodkom doradztwa rolniczego działającym w dawnych województwach południowej Polski, wyznaczone zostały obszary o najkorzystniejszych warunkach dla produkcji warzyw gruntowych i pod osłonami. Przy ich określaniu wzięto pod uwagę zarówno czynniki związane ze środowiskiem przyrodniczym (rzeźba, mikroklimat, gleby), jak i lokalne zasoby siły roboczej oraz inne elementy niezbędne przy organizacji rejonów warzywniczych. W tym kierunku badań mieszczą się też inne studia B. Górza (1995c, 1998a, 1998b) oraz J. Rajmana (1999, 2009) poświęcone regionalnym i lokalnym uwarunkowaniom wielofunkcyjnej gospodarki na obszarach wiejskich południowych części kraju. W pracach tych wskazywano, że szansą drobnym gospodarstw, które dominują w tych regionach Polski, są długie tradycje pracy na własny rachunek związane z turystyką, a także z wytwórczością rzemieślniczą, a następnie z uprawą pracochłonnych kultur ogrodniczych, rozwijaną tu szczególnie intensywnie w okresie socjalistycznej kooperacji z zakładami przetwórstwa rolno-spożywczego.

Druga grupa badań prowadzonych w latach 90. związana była ze śledzeniem zmian w rolnictwie i na obszarach wiejskich krajów postkomunistycznych. Inspiracją tych studiów była podjęta w tym okresie współpraca B. Górza i W. Kurka z Uniwersytetu Jagiellońskiego z

D. Turnockiem, brytyjskim geografem i redaktorem kilku tomów prac poświęconych przemianom społeczno-gospodarczym w krajach byłego bloku wschodniego. Opracowania te były wówczas podstawowym źródłem wiedzy o zachodzących w tym regionie świata procesach transformacji gospodarki i społeczeństwa, związanych z upadkiem komunizmu i podejmowanych reformach ustrojowych. Łącznie w wydawnictwach kierowanych przez D. Turnocka zredagowanych zostało pięć prac podejmujących problematykę rolniczą i związaną z obszarami wiejskimi, rozważaną w szerszym kontekście problemów społecznych wsi oraz zmian w infrastrukturze technicznej (Górz, Kurek, 1998, 1999, 2001a, 2001b, 2001c). Dotyczyły one nie tylko naszego kraju (w tym szczególnie Polski południowej), ale także państw byłego Związku Radzieckiego, gdzie zmiany systemowe gospodarki i społeczeństwa okazały się szczególnie trudne. W omawianej grupie studiów mieszczą się też bardzo interesujące badania Renaty Rettinger, poświęcone uwarunkowaniom rozwoju i sytuacji rolnictwa ukraińskiego na początku zmian ustrojowych w tym kraju, zawarte w jej pracy doktorskiej zatytułowanej *Stan środowiska przyrodniczego Ukrainy i jego wpływ na gospodarkę rolną* (1998). Także w późniejszych latach R. Rettinger opublikowała kilka prac poświęconych gospodarce rolnej Ukrainy i dokonującym się w tym kraju transformacjom na obszarach wiejskich. Interesujące są zwłaszcza cztery jej prace, z których dwie dotyczą roli sektora prywatnego i gospodarstw przyzagrodowych w potencjale produkcyjnym Ukrainy (1998, 2007, 2009).

Oddzielnego omówienia, ze względu na charakter i przeznaczenie, wymaga dorobek wydawniczy pracowników Instytutu związany z pracami poświęconymi rolnictwu wybranych regionów lub też krajów. Chodzi tu w szczególności o opracowania zamieszczone w monografiach o charakterze podręcznikowym wybranych krajów i regionów świata, a także w encyklopediach geograficznych. Do najwcześniejszych z tej grupy opracowań należą niewątpliwie podręczniki o charakterze monograficznym przeznaczone dla studentów geografii. W latach 90. powstało kilka większych opracowań poświęconych rolnictwu niektórych kontynentów i całego świata, zamieszczonych w XI tomowej encyklopedii geograficznej wydanej przez Wydawnictwo Opres. (patrz rozdział geografia regionalna).

W latach 90. ubiegłego wieku publikowane były też prace pracowników Instytutu poświęcone problemom przestrzennym i strukturalnym rolnictwa Europy Zachodniej, a zwłaszcza Francji. Interesującym z tego zakresu opracowaniem jest przede wszystkim publikacja S. Dorockiego *Proces kształtowania się regionalnej struktury rolnictwa Francji*, w której w oparciu o statystyki rolnicze oraz prace poświęcone rolnictwu Francji, dokonano pogłębionej oceny zmian

przestrzennych w produkcji rolniczej tego kraju i ukazano istniejące zróżnicowanie podstawowych cech tutejszego rolnictwa, w długim okresie historycznym, od końca XIX w. aż po czasy współczesne. Opracowanie zasługuje na uwagę również z tego względu, że pokazuje zmienną rolę różnych czynników w kształtowaniu struktury przestrzennej rolnictwa Francji, należącej do czołowych w skali świata producentów żywności.

Druga natomiast z tego zakresu praca, wydana pod redakcją Z. Ziolo, zatytułowana *Kooperatywa Scara - być może wzór do naśladowania*, opublikowana w praca PAN Oddział Kraków, miała na celu przybliżyć francuskie doświadczenia w zakresie przekształcania dość prymitywnego i silnie rozdrobnionego rolnictwa w jednym z regionów tego kraju, które funkcjonuje obecnie efektywnie w formie rolniczo-przetwórczej kooperatywy.

W omawianej grupie prac poświęconych europejskiemu rolnictwu umieścić też można kilka publikacji Radosława Uliszaka. Najważniejsze z nich dotyczą problemów produkcyjnych gospodarstw rolnych Unii Europejskiej, rozważanych w kontekście stosowanych przez kraje Europy Zachodniej sposobów wzrostu produktywności roślin i wydajności zwierząt (1995, 1998). Bliska tej tematyce jest też inna jego praca (2000) omawiająca transformacje polskiego rolnictwa w drodze do Unii Europejskiej, związane przede wszystkim z wdrażaniem mechanizmów rynkowych i pozyskiwaniem środków z różnych programów przedakcesyjnych skierowanych na obszary wiejskie naszego kraju. Wśród prac R. Uliszaka szczególnie ważna dla praktycznych działań związanych z modernizacją drobnego rolnictwa występującego powszechnie w południowej Polsce, jest jego praca doktorska zatytułowana, *Problemy przestrzennego i strukturalnego rozwoju rolnictwa Polski Południowej w świetle doświadczeń krajów Europy zachodnie*, za którą otrzymał nagrodę pierwszego stopnia Marszałka woj. Małopolskiego w konkursie na prace doktorskie podejmujące najważniejsze problemy regionu. R. Uliszak był także współautorem opracowania przygotowanego wspólnie z B. Górzem na Konferencję podręcznikową Polsko-Niemiecką (2002), w którym przedstawione zostały główne problemy polskiego rolnictwa, w związku z akcesją naszego kraju do Unii Europejskiej.

W dorobku Instytutu związanym z geografiami rolnictwa należy wymienić działalność organizacyjną oraz dotyczącą wydawnictw i współpracy z ośrodkami naukowymi w kraju i za granicą. Szczególnie ważną wydają się działania B. Górz i R. Uliszaka we współpracy z IGiGP UJ w organizacji ogólnokrajowych seminariów geograficzno-rolniczych. Jedno miało miejsce w 1990 r. i poświęcone było funkcjom rolniczym stref podmiejskich, a drugie w 2003 r., którego dorobkiem są dwa tomy prac pod tytułem. *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*,

wydane w zeszytach Studiów obszarów wiejskich PAN. B. Górz od początku istnienia tego wydawnictwa bierze udział w jego Radzie Redakcyjnej. Wielu pracowników Instytutu, interesujących się geografią rolnictwa, pozostaje w stałym kontakcie z ważnymi w kraju i za granicą ośrodkami badań geograficzno-rolniczych m.in. uniwersytetami w: Warszawie, Poznaniu, Lublinie, oraz we Lwowie, a ostatnio także z Uniwersytetem Zachodniego Bengal, z siedzibą w Siliguri (R. Uliszak).

Z przedstawionych dokonań wynika, że w pierwszych powojennych dziesięcioleciach prace powstawały często we współpracy z instytucjami planowania gospodarczego i były pomocne w kształtowaniu polityki rozwoju terenów wiejskich południowej Polski, natomiast od lat 70. większość badań wykonanych w Instytucie powstawała w ścisłej współpracy z Zakładem Geografii Rolnictwa PAN w Warszawie, który należał wówczas do wiodących ośrodków badań geograficzno-rolniczych w Polsce i na świecie.

Istotnym wkładem metodologicznym Instytutu w rozwój geografii rolnictwa jest przede wszystkim posługiwanie się mikroanalizą i studiami przykładowymi, jako sposobem identyfikacji złożonych procesów kształtujących zjawiska społeczno-gospodarcze w wiejskiej przestrzeni. Takie podejście ma szczególne zastosowanie w badaniach obszarów silnie zróżnicowanych pod względem przyrodniczym, historycznym i kulturowym, występującym głównie w regionach górskich i na pograniczach dużych jednostek gospodarczych. Okazuje się też bardzo przydatne przy wyjaśnianiu przyczyn zmiennych w czasie i w przestrzeni transformacji rolnictwa, prowadzących do coraz bardziej złożonych jego form, występujących w obrębie różnych regionów i krajów.

Z badaniami prowadzonymi w Instytucie łączyć też można stosunkowo dobre rozpoznanie problemów ustrojowych, produkcyjnych i dotyczących różnych funkcji tzw. drobnoobszarowego rolnictwa, występującego na terenach południowej Polski, których poświęcono najwięcej opracowań. Pozwoliły one jeszcze w czasach gospodarki socjalistycznej sformułować tezę, że tutejsze rolnictwo wymaga odrębnego podejścia w zakresie kształtowania jego form organizacyjno-produkcyjnych, pozwalających dobrze wykorzystać posiadane zasoby siły roboczej, ziemi i kapitału. Te ustalenia są aktualne także obecnie, w okresie upowszechniania na obszarach wiejskich uniwersalnych zasad gospodarki rynkowej, które spowodowały widoczną degradację ekonomiczną wielu gospodarstw rolnych i osłabiły ich funkcje produkcyjne.

Literatura:

- Borowiec M., 2008, *Obszary wiejskie objęte semiurbanizacją w woj. małopolskim*, [w:] Obszary urbanizacji i semiurbanizacji wsi polskiej a możliwości ich rozwoju w ramach PROW 2007-2013 (red. Markowski, Strzelecki), Studia, Tom CXIX, KPZK PAN, Warszawa, s. 90-122.
- Cebula St., Górz B., 1995, *Wykorzystanie walorów przyrodniczych terenów podgórskich do uprawy niektórych warzyw przyspieszonych i gruntonych*, Biul. Reg. Zakładu Doradztwa Rolniczego AR w Krakowie, 310, s. 39-40.
- Dobrowolska M., 1948, *Dynamika krajobrazu kulturalnego*, Przeg. Geogr., 21,3-4, s. 151-203.
- Dobrowolska M., 1958, *Badania nad geografją osiedli południowej Małopolski*, Rocznik Nauk. – Dydak. WSP, w Krakowie, 8, Geografia, s. 93-124.
- Dobrowolska M., 1959, *Przemiany struktury społeczno-gospodarczej wsi małopolskiej*, Przeg. Geogr., 31, 1, s. 3-32.
- Dobrowolska M., 1961, *The morphogenesis of the agrarian landscape of southern Poland*, Geogr. Ann., 43, 1-2, s. 26-45.
- Dobrowolska M., 1962, *Dynamika kształtowania się regionów w Polsce południowej po drugiej wojnie światowej*, Roczn. Nauk. – Dydak. WSP w Krakowie, 10, Prace Geogr. s. 89-101.
- Dobrowolska M., 1965, *Rola kombinatu siarkowego w przeobrażeniach demograficznych i osadniczych rolniczego zaplecza*, Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych, PAN, 13, s. 17-34.
- Dobrowolska M., 1970, *Demographic and social changes in post-war Polish villages*, [w:] *Recent population movements in the East European countries* (red. B. Sáfalvi, Studies in Geography in Hungary, 7, Akad. Kiado, Budapeszt, s. 35-41.
- Dobrowolska M., 1976, *The impact of industrialization on the transformation of the rural settlement structures and occupational structures in Southern Poland*, [w:] *Rural Social Change in Poland* (red. Turowski, Szwegrub), Ossolineum, Wrocław, s. 109-139.
- Dobrowolska M., 1978, *Changes in the agrarian structure and the villages of southern Poland in the 19 th and 20 th centuries*, Geogr. Pol., 38, s. 41-48.
- Dobrowolska M., Górz B., 1974, *Differenciation regionale du niveau de modernisation de la campagne dans le secteur de l'economie paysanne individuelle*. Problemes methodologiques, Geogr. Pol., 29, Kraków, s. 81-102.
- Dobrowolska M., Jarowiecka T., 1978, *Procesy urbanizacji wsi Tarnobrzęskiego Rejonu Siarkowego*, [w:] *Przemiany społeczno-ekonomiczne tarnobrzęskiego rejonu uprzemysłowionego*, Problemy rejonów uprzemysłowionych, (red. Z. Ziolo), PWN, Warszawa, s. 241-263.
- Dobrowolska M., Prochownik A., 1971, *Urbanizacja wsi a przemiany układów osadniczych*, Folia Geogr., Ser. Geogr. - Oecon., 4, s. 5-52.
- Dorocki S., 2007, *Proces kształtowania się regionalnej struktury rolnictwa Francji* [w:] *Procesy transformacji społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych struktur przestrzennych* (red. Lach, Borowiec, Rachwał), Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej IG AP w Krakowie, s. 567-583.
- Górz B., 1964, *Elektryfikacja wsi woj. krakowskiego. Wpływ energii elektrycznej na przemiany ekonomiczno-społeczne na przykładzie wsi powiatu Nowy Sącz*, Rocznik Nauk. – Dydak. WSP w Krakowie, 22, s. 245-271.
- Górz B., 1968, *Zasoby siły roboczej, żywej siły pociągowej i energii mechanicznej w indywidualnych gospodarstwach rolnych w okręgu siarkowo-metalurgicznym*, Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych, PAN, 29, s. 251-277.
- Górz B., 1970a, *Organizacja przestrzenna i działalność instytucji i organizacji usługowych rolnictwa w Tarnobrzęskim Rejonie Siarkowym*, Rocznik Nauk. – Dydak. WSP w Krakowie, Prace Geogr. 5, 40, s. 235-245.

Górz B., 1970b, *Wpływ elektryfikacji na postęp w modernizacji technicznej rolnictwa Tarnobrzeskiego Rejonu Siarkowego*, Folia Geogr., 3, s. 129-149.

Górz B., 1977, *Zmiany w użytkowaniu ziemi w województwie katowickim w latach 1931-1970*, Rocznik Nauk. – Dydak. WSP w Krakowie, Prace Geogr. 7, 62, s. 113-134.

Górz B., 1980, *Rolnictwo regionu strzyżowskiego*, [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, Rzeszów, s.236-243.

Górz B., 1982, *Problemy rozwoju i modernizacji drobnoobszarowego rolnictwa (na przykładach z Regionu Krakowskiego)*, Wyd. Nauk. WSP w Krakowie, Prace Monograficzne, 50, ss. 202.

Górz B., 1983a, *Problemy rozwoju rolnictwa drobnoobszarowego (na przykładach z Regionu Krakowskiego)*, Folia Geogr. Ser. Geogr. - Oecon., 15, s. 97-114.

Górz B., 1983b, *Pozaprzemyślnicze czynniki wzrostu produkcji rolniczej w gospodarstwach indywidualnych województwa nowosądeckiego*, Rocznik Nauk. – Dydak. WSP w Krakowie, 88, Prace Geogr. 10, s. 203-230.

Górz B., 1983c, *Specyficzne cechy i problemy rolnictwa Sądeckizny*, [w:] *Wybrane problemy geograficzne Sądeckizny*, UJ, Kraków, s. 61-74.

Górz B., 1984, *Uwarunkowania rozwoju gmin jako mikroregionów społeczno-gospodarczych na przykładach województwa krakowskiego i nowosądeckiego*, Folia Geogr., Ser. Geogr. – Oecon., 17, s. 103-119.

Górz B., 1985, *Skutki komasacji gruntów we wsi Jablonka na Orawie*, [w:] *Z badań nad strukturą i infrastrukturą rolnictwa*, Dokumentacja Geograficzna, s. 41-100.

Górz B., 1987, *Główne kierunki zmian w rolnictwie indywidualnym południowej Polski*, Rocznik Nauk. –Dydak. WSP w Krakowie, 112, Prace Geogr. 11, s. 207-224.

Górz B., 1988, *Производственные и общественно-экономические признаки сельского хозяйства Верхнесилезского Промышленного Округа. Die gegenwertigen Funktio-nierungsprobleme der okonomischen Strukturen der Oberschlesischen Ballung und des Ballungsgebiets von Dresden*, Wyd. Nauk. WSP, Kraków, s. 35-49.

Górz B., 1989a, *Changes of the mountainous areas in Poland on the example of the Podhale region. The special-book with the referats from the V Yugoslav-Polish*, Geographica Iugoslavica, 10, s. 212-223.

Górz B., 1989b, *Contemporary trends and problems concerning the development of villages and agriculture in the Carpathian areas (a case-study from the Nowy Sącz voivodeship)*, [w:] *Socio-economic problems of the development of rural areas* (red. Stasiak, Tyszkiewicz), IGiPZ PAN, Warszawa, s. 147-159.

Górz B., 1989c, *Powojenne zmiany w zaludnieniu wsi województwa nowosądeckiego i ich związek z rolnictwem*, Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 29, PAN, s. 195-208.

Górz B., 1990a, *Powojenne tendencje rozwojowe rolnictwa i ich wpływ na środowisko przyrodnicze*, [w:] *Program rozwoju ekoenergetyki i ratowania zasobów naturalnych Tatr, Podhala, Spisza, Orawy, Pienin i Gorców*. AGH, Kraków, s. 105-115.

Górz B., 1990b, *Przeobrażenia obszarów górskich Polski na przykładzie Podhala*, [w:] *Wybrane zagadnienia z geografii rolnictwa*, 3, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 61-11.

Górz B., 1990c, *Rolnictwo woj. nowosądeckiego i jego wpływ na środowisko przyrodnicze*, [w:] *Charakterystyka i ocena stanu środowiska przyrodniczego województwa nowosądeckiego* (red. L. Korzeniowski), CDN Oddz. w Nowym Sączu, s. 101-121.

Górz B., 1990d, *Transformations of the rural areas and agriculture in Central Carpathian Mountains*, [w:] *The impact of urbanization upon rural areas* (red. Korcelli, Galczyńska), IGiPZ PAN, Warszawa, s. 91-108.

- Górz B., 1992, *Problemy restrukturyzacji rolnictwa w strefie podmiejskiej Krakowa, na przykładzie upraw warzywnych*, [w:] Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski, ze szczególnym uwzględnieniem stref podmiejskich, PTG, Inst. Geogr. Ekon. w Łodzi, Instytut Geografii UMK w Toruniu, s. 66-83.
- Górz B., 1993, *Rola turystyki w rozwoju społeczno-gospodarczym wsi i rolnictwa w polskiej części Euroregionu Karpat*, [w:] Gospodarka żywnościowa w Regionie Karpackim. AR w Krakowie, Urząd Wojew. w Krośnie i Przemyślu, TPN w Przemyślu, Ośrodki Doradztwa Rolniczego w Korytnikach i Iwoniczu, Przemyśl-Korytniki, s. 23-31.
- Górz B., 1994a, *Emigracja zarobkowa ludności wsi podbalańskich do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*, [w:] Studia nad przemianami Podhala (red. B. Górz.), Prace Monograficzne, 172, Wyd. Nauk. WSP w Krakowie, s. 92-116.
- Górz B., 1994b, *Główne problemy restrukturyzacji rolnictwa i gospodarki wiejskiej w Makroregionie Południowo-Wschodnim*, [w:] Przekształcenia w rolnictwie, Człowiek i Środowisko, 18, 1, s. 63-80.
- Górz B., 1994c, *Niektóre problemy rozwoju agroturystyki na terenie Polski południowo-wschodniej*, Biul. Region. Zakładu Doradztwa Rolniczego AR w Krakowie, 309, s. 87-98.
- Górz B., 1994d, *Rolnictwo Podhala*, [w:] Studia nad przemianami Podhala (red. B. Górz), Prace Monograficzne, 172, Wyd. Nauk. WSP w Krakowie, s. 142-175.
- Górz B., 1995a, *Rolnictwo (w rozdz. Przemiany demograficzne i gospodarczo-społeczne)*, [w:] Historia Starego Sącza 1939-1980 (red. F. Kiryk), Wyd. Secesja, Kraków, s. 152-176.
- Górz B., 1995c, *Uwarunkowania społeczne rozwoju rolnictwa i pozarolniczych stref gospodarki w woj. przemyskim*, [w:] S. Makarski (red.), *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w woj. przemyskim*, AR w Krakowie, Filia w Rzeszowie, TPN w Przemyślu, Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Korytnikach, Przemyśl, Korytniki s. 19-29.
- Górz B., 1996c, *Warzywnictwo i sadownictwo (mapy i tekst): Warzywna (1988, 1:3 000 000). Uprawa warzyw gruntonych (1992, 1:6000000). Produkcja warzyw (1992, 1:6000 000). Uprawy warzyw pod osłonami (1992, 1:6000 000)*, [w:] Atlas Rzeczypospolitej Polskiej, Główny Geodeta Kraju, PPWK, Warszawa.
- Górz B., 1996d, *Współczesne problemy rozwoju Sądeckizny*, Rocznik Sądecki, 24, s. 60-67.
- Górz B., 1998a, *Obszary wiejskie Południowej Polski po roku 1989. Wybrane problemy rozwoju*, Zeszyty Naukowe WSiLZ w Rzeszowie, 5, s. 75-95.
- Górz B., 1998b, *Procesy wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w południowej Polsce*, [w:] Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski. XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Wydział Zarządzania i Marketingu, Politechniki Białostockiej, Instytut Geografii UMK, PTG, Białystok-Toruń, s. 69-82
- Górz B., 1998c, *Wybrane problemy planowania regionalnego. Rolnictwo*, [w:] Założenia metodyczne i organizacyjne planowania regionalnego, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Oddz. w Krakowie, Kraków, s. 82-92.
- Górz B., 2000, *Główne kierunki zmian ustrojowych i produkcyjnych w rolnictwie państw Europy Środkowo-Wschodniej i byłego ZSRR*, [w:] Działalność człowieka i jego środowisko, Wyd. Naukowe AP, Kraków, s. 207-224.
- Górz B., 2001, *Budownictwo mieszkaniowe na obszarach wiejskich południowej Polski po roku 1988*, [w:] Polska - Europa. Gospodarka Przemysł (red. J. Rajman), Wyd. Naukowe AP, Kraków, s. 261-278.
- Górz B., 2002, *Współczesne przemiany na obszarach wiejskich Podhala*, Przeg. Geogr., 74, 3, s. 451-468.
- Górz B., 2003, *Współczesne procesy społeczno-gospodarcze i przyszłość wsi w kotlinach śródkarpackich (na przykładzie wsi Gółkowiec Dolne w pow. nowosądeckim)*, [w:] Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi (red. Górz, Guzik), Studia Obszarów Wiejskich, 4, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 163-180.
- Górz B., 2004, *Współczesne przemiany na obszarach wiejskich południowo-wschodniej Polski*, [w:] Polska przestrzeń wiejska. Procesy i perspektywy (red. J. Bański), Studia Obszarów Wiejskich, 6, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 197-218.

- Górz B., Guzik Cz., 1987, *Stan i wyniki badań ośrodka krakowskiego z zakresu geografii rolnictwa*, Folia Geogr., Ser. Geogr. – Oecon., 20, s.67-81.
- Górz B., Guzik Cz., 1992, *Środowisko geograficzne i gospodarka na Pogórzu Karpackim na wschód od Krakowa*, PTG Oddz. w Krakowie, Kraków, s. 1-23.
- Górz B., Guzik Cz., 2005, *Geografia rolnictwa w ośrodku krakowskim*, [w:] Dorobek naukowy geografii rolnictwa w Polsce (red. Czapiewski, Kulikowski), Studia Obszarów Wiejskich t. VII, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Warszawa, s. 91-116.
- Górz B., Jedut R., 2000, *Podstawy rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*. UMCS, Lublin, s. 112-124.
- Górz B., Kurek W., 1998, *Poland*, [w:] Privatization in Rural Eastern Europe (ed. D. Turnock), The Process of Restitution and Restructuring, Northampton, s. 169-199.
- Górz B., Kurek W., 1999, *Variations in technical infrastructure and private economic activity in the rural areas of Southern Poland*, GeoJournal, 46, Kluwier Academic Publishers, s. 231-242.
- Górz B., Kurek W., 2001a, *The population of the Polish countryside. Demography and living conditions*, GeoJournal, 50, Kluwier Academic Publishers, s. 101-104.
- Górz B., Kurek W., 2001b, *Agrarian change*, [w:] East Central Europe and the Former Soviet Union. Environment and Society (ed. D. Turnock, Arnold, London, co-published by Oxford University Press Inc., New York, s. 104-117.
- Górz B., Kurek W., 2001c, *Sustainable agriculture*, [w:] East Central Europe and the Former Soviet Union. Environment and Society (ed. D. Turnock, Arnold, London, co-published by Oxford University Press Inc., New York, s. 200-206.
- Górz B., Prochownik A., 1985, *Wsie górskie w procesie przemian po II wojnie światowej*, Folia Geogr., Ser. Geogr. – Oecon., 18, s. 43-61.
- Górz B., Rajman J., 1987, *Die landwirtschaftlichen Produktionsformen in der VR Polen*, Praxis Geographie, 17, 2, s. 23-28.
- Górz B., Rajman J., 1988a, *Rolnictwo górskie w Karpatach (wybrane problemy)*, [w:] Geograficzne problemy rolnictwa w Polsce. IV Sympozjum Geografów Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL-RFN, Instytut Zachodni, Poznań, s. 117-124.
- Górz B., Rajman J., 1988b, *Współczesne kierunki rozwoju rolnictwa w Karpatach*, Folia Geogr., Ser. Geogr. – Oecon., 21, s. 5-23.
- Górz B., Rajman J., 1989, *Die Gebirgslandwirtschaft in den Karpaten-ausgewählte Themen*, [w:] *Die Bundesrepublik Deutschland und die Volksrepublik Polen. Schulbuchgespräche in Geographie 1987/1988*. Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Schriftenreihe des Geogr-Eckert-Instituts, 61, s. 119-125.
- Górz B., Rajman J., 1995, *Spoleczno-ekonomiczne skutki restrukturyzacji gospodarki na przykładach z Południowej Polski. Problemy metodyczne badań*, [w:] Zadania badawcze geografii społecznej i ekonomicznej w obliczu transformacji ustrojowej i restrukturyzacji gospodarczej (red. A. Jagielski), Zakład Geografii Społecznej i Ekonomicznej, IG U Wrocławskiego. s. 83-91.
- Górz B., Rajman J., 1996, *Ekonomiczno-Społeczne uwarunkowania przekształceń obszarów wiejskich w południowej Polsce*, [w:] Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich (ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego), PTG, Słupsk, s. 55-62.
- Górz B., Uliszak R., 2002a, *Poland's agriculture faces integration into the European Union*, [w:] Polen, Deutschland und die Osterweiterung der EU aus geographischen Perspektiven (ed. G. Stober), Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, 108, Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover, s. 76-90.

- Górz B., Uliszak R., 2002b, *Wielofunkcyjny rozwój na obszarach wiejskich w południowej Polsce*, [w:] Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich (red. W. Kamińska), IG Akad. Świętokrzyskiej, PTG, Kieleckie s. 223-239.
- Górz B., Uliszak R., 2009, *Przestrzeń wiejska Małopolski i jej zmiany pod wpływem funduszy europejskich*, [w:] Współczesne problemy przemian strukturalnych przestrzeni geograficznej, (red.) Jażewicz I., Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk, s. 233-248.
- Górz B., Ustupski J., 1996, *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w dziedzinie gospodarki na Podhalu*, [w:] Regionalne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczość, Akademia Ekonomiczna, Kraków, s. 121-126.
- Guzik Cz., Górz B., 1987, *Stan i wyniki badań ośrodka krakowskiego z zakresu geografii rolnictwa*, Folia Geogr., Ser. Geograp. – Oecon., 20, s. 67-82.
- Jarowiecka T., 1965, *Praca pozarolnicza ludności wiejskiej w ząpleczu niektórych ośrodków przemysłowych Małopolski*, „Problemy Ekonomiczne”, s. 84-108
- Kozanecka M., 1968, *Rolnictwo na Bliskim Wschodzie*, Nauka dla wszystkich, 78, PAN, Kraków, ss. 40.
- Prochownik A., 1965, *Przemiany struktury osadniczo-agrarnej wsi powiatu proszowickiego od połowy XIX w. do 1960 roku (na wybranych przykładach)*, Dokum. Geogr. z. 6, Warszawa, ss. 154
- Prochownik A., 1971, *Z problematyki urbanizacji wsi podkrakowskiej (wsie powiatu krakowskiego)*, Rocznik Nauk. – Dydak WSP, 40, Kraków, s. 248-259.
- Prochownik A., 1975, *Rozdrobnienie gruntów w rolnictwie indywidualnym Polski. Struktura przestrzenna rolnictwa*, Biuletyn Informacyjny IG PAN, 3, Warszawa, s. 114-121.
- Rajman J., 1999, *Przekształcenia urbanizacyjne wsi krakowskiej w okresie transformacji gospodarczej*, Fol. Geogr. Ser. Geogr. - Oecon. vol. 29-30, s. 31-46.
- Rajman J., 2009, *Przemiany strukturalne obszarów rolniczych – wybrane problemy badawcze*, [w:] Współczesne problemy przemian strukturalnych przestrzeni geograficznej (red. I. Jażewicz) Akademia Pomorska w Słupsku, s. 71-82.
- Rettinger R., 1993, *Stan zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego Ukrainy*. Czas. Geogr. z.1, Wrocław, s. 85 – 88.
- Rettinger R., 1998, *Rola sektora prywatnego w rolnictwie Ukrainy*, [w:] Rocznik Naukowo – Dydaktyczny WSP, Prace Geograficzne XVII, z.198, Kraków, s. 63 – 77.
- Rettinger R., 2007, *Gospodarstwa farmerskie jako forma aktywizacji gospodarczej obwodu lwowskiego*, [w:] Przedsiębiorczość – Edukacja nr 3, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej IG AP Kraków – Warszawa, s. 133 – 141.
- Rettinger R., 2009, *Rola gospodarstw przyzgodzonych w potencjale produkcyjnym rolnictwa Ukrainy*, [w:] Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno - przestrzennych. Europa bez granic - nowe wyzwania - nowa jakość przestrzeni, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Wrocław, s. 269 – 276.
- Uliszak R., 1995, *Główne problemy produkcyjne i ekologiczne rolnictwa Unii Europejskiej*, Geografia w Szkole, 3, s. 131-138.
- Uliszak R., 1998, *Przemiany w poziomie intensywności rolnictwa Unii Europejskiej w latach 1975-1993*, Rocznik Nauk. – Dydak. WSP w Krakowie, Prace Geogr. 17, 198, s. 77-97.
- Uliszak R., 2000a, *Polskie rolnictwo w drodze do Unii Europejskiej*, Geografia w Szkole, 4, s. 178-185.
- Uliszak R., 2000b, *Poziom wykształcenia ludności rolniczej w gminach Polski południowo-wschodniej*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny AP, Prace Geograficzne, 18, 209, Kraków, s. 47-62.

Uliszak R., 2001, *Problemy przestrzennego i strukturalnego rozwoju rolnictwa Polski Południowej w świetle doświadczeń krajów Europy Zachodniej. Praca doktorska*, AP, Kraków, ss. 215.

Uliszak R., 2004, *Cattle breeding in southern Poland and recent changes in Polish agriculture*, "La Cañada" nr 18, Spring/Summer 2004, s. 21.

Zioło Z., Debelle L. i inni, 1996, *Kooperatywa SCARA być może wzór do naśladowania*, Oddział w Krakowie PAN, Prace Komisji Nauk Ekonomicznych nr 21, ss. 60